

О.О. Крижановська
(м. Київ)

СПІВПРАЦЯ І НЕЗГОДИ МІЖ І.Я. ФРАНКОМ ТА М.С. ГРУШЕВСЬКИМ

Поразка національно визвольних змагань в Україні на початку XX ст. була зумовлена рядом причин, серед яких не останнє місце незгоди між окремими авторитетними і впливовими поборниками незалежної Української держави. Це стосується й складних стосунків між Іваном Франком та Михайлом Грушевським.

Відомо, що двом геніям часом не вдається підтримувати рівні стосунки між собою, незатьмарені негативними емоціями та амбіціями кожного з них. Добре розумів це й Михайло Грушевський, котрий у своєму щоденнику 12 лютого 1893 р. самокритично відзначав: „Силкуюся, по змозі, окаянний, слідкувати за собою, та все-таки не вилажу з гріхів звичайних своїх – славолюбства, превозношення й надто великої уваги до голосу людського; стропотність, уразливість, заздрість, холодність до молитви, балакучість...”¹.

Будучи віруючою людиною, Михайло Сергійович, по мірі своїх сил й з Божою допомогою намагався боротися з цими своїми недоліками. 16 листопада 1891 р. він записав у своєму діаріусі: „Исповедуюся Тебе, Господи, яко есмь честолюбив, превозносив, завистлив.”²

Івана Франка та Михайла Грушевського поєднувала плідна співпраця. Так, 1888 р. у видаваному в Львові часописі „Правда” було видрукувано дві рецензії М.Грушевського, одну з яких він написав спільно з І.Франком³. Ця публікація, дві останні сторінки якої належать перу великого Каменяря, стосувалася праці польського літератора М.Здзеховського (Урсин), котрий основними вродженими рисами слов'янських народів вважав покликані відродити європейський світ містичні патріотизм та месіанство.

Обидва рецензенти виступили з різкою критикою поглядів цього польського автора. Михайло Грушевський, зокрема, головну увагу зосередив на твердженні М.Здзеховського про те, що творчості Тараса Шевченка нібито притаманні апатія та месіанізм, властиві й для усього українського народу. Рецензент рішуче спростовував висновок про наявність цих рис у творчій спадщині Кобзаря, наголошував на практичному, демократичному та християнському світогляді поета. Месіанізм і месіанський патріотизм, – вказував, зокрема, М.Грушевський, – більш властивий польській та російській національним літературам, що базуються на національному аристократизмі та зверхності стосовно інших слов'янських народів. Різкій критиці піддав працю Урсина й Іван Франко, який справедливо відзначав, що М.Здзеховський зійшов з наукових позицій і виступив зі сторінок свого опусу як ігнорант та шовініст.

Підтримував Михайло Грушевський Івана Франка й у дискусіях, які розгорнулися серед представників української інтелігенції. Так, у 1908 р. Є.Чикаленко зазначав у своєму щоденнику, що Сергій Єфремов був обурений тим оглядом преси, що його зробив І.Франко в „Раді”. Обурення Сергія Єфремова викликало те, що в огляді відзначалося труднощі, з якими зіткнувся літературно-науковий місячник „Нова громада”. Видавцям часопису так і не вдалося завоювати для свого видання читацької аудиторії, через що «Нова громада» була вимушена припинити своє існування. Тому Сергій Єфремов, що не погоджувався з твердженнями Каменяря, здійснив спробу опублікувати у «Літературно-Науковому віснику» статтю, направлену проти Івана Франка. Однак Михайло Грушевський, що займав

провідні позиції у редакційній колегії часопису, не дав дозволу на друкування на його шпальтах цієї статті. Саме це й послугувало однією з причин розриву Сергія Єфремова з „Літературно-Науковим вісником”⁴.

Співпраця двох велетнів вітчизняної науки та культури була досить плідною. Вже на схилі віку Іван Франко виступив з ґрунтовною рецензією на історичні праці Михайла Грушевського зокрема, на його «Історію України-Руси», «Очерк Истории украинского народа» й на «Ілюстровану історію України». Рецензія «причинки до історії України-Руси» вилилась у солідну працю загальним обсягом майже у 10 аркушів. У ній, крім низки критичних зауважень переважно джерелознавчого характеру, були вміщені оригінальні трактування сюжетів тих джерел, які або взагалі не були використані автором «Історії», або ж були використані, на думку рецензента, недостатньо повно.

Слід зазначити, що Іван Франко виступив не з наміром заперечити концепцію історика чи піддати сумніву основні положення його досліджень, а щоб заповнити «білі плями» в критичній думці. Адже рецензовані фундаментальні студії М.Грушевського на той час ще не отримали належної фахової оцінки. Віддаючи належне високому науковому рівню цих студій, І.Франко критикував їх лише за окремі сюжети, пропуски, неточності та суб’єктивні оцінки, а також за їхній стиль та мову.

У «Причинках» І.Франко вказував на наявність фактичних помилок в «Очерках» та в «Ілюстрованій історії», зокрема, стосовно дат, відомостей про окремих фактів про діяльність Тараса Шевченка й Михайла Драгоманова, а також на недоладності й натяжки у висвітленні початку національно-визвольних змагань українського народу під проводом Богдана Хмельницького Великий Каменяр також цілком слушно вказував на менш вдалі конструкції «Історії» стосовно культури й побуту українського народу в доісторичні часи.

У той же час Франко відзначав те, що праці Михайла Грушевського є фундаментальними оригінальними дослідженнями, що не мало аналогів у тодішній вітчизняній історичній науці⁵. Отож, критичні зауваження Івана Франка не виходили за межі наукової етики.

Проте ставлення М.Грушевського до І.Франка навряд чи можна назвати етичним. Осип Маковей у своїй «Автобіографії» писав: «Грушевський був досить безцеремонним не тільки зо мною, а й з Франком»⁶. Дійсно, при всіх позитивних якостях Михайло Грушевський вочевидь мав складний та невживчивий характер, який відчували на собі наукові співробітники, у тому числі й Іван Франко. Є.Чикаленко згадував про приїзд до Києва навесні 1909 р. Великого Каменяра „Сумно дивитись, як такий великий і глибокий розум помутився. Про все він говорить, як здорова людина, а коли заїде мова про його паралізовані руки, то тут і виявляється його божевілля: він запевняє зовсім серйозно, що то Драгоманов покрутив йому руки і що й тепер їх крутить. Він відганяє дух Драгоманова тільки тим, що раз у раз мочить руки у креозоті”⁷. В трагічній для Великого Каменяра ситуації, за словами Є.Чикаленка, Михайло Грушевський „...навіть і хворого Франка благословив написати препаскудну передмову до листів Драгоманова, що вийшли у двох томах». «Йому, – констатує автор щоденника, – не досить того, що все громадянство признає його третім по величині з найбільших синів України: Шевченко, Драгоманов та Грушевський, йому хочеться, щоб він стояв другим за Шевченком, або й навіть першим»⁸.

Така поведінка М.Грушевського, а також той його вплив, під який в останні роки свого життя підпав І.Франко стади причиною образи на М.Грушевського з боку родини М.Драгоманова. Саме цим впливом вона й пояснювала окремі вчинки вже тяжкохворого Великого Каменяра.

Так, Євген Чикаленко занотував у щоденнику свою розмову з Людмилою Михайлівною Драгомановою. У ній Є.Чикаленко, зазначив, що «часи міняються: тепер уже Галичина з пієтизмом ставиться як до пам'яті Михайла Петровича, так і до живого Франка; тільки Павлик не користується ніякою пошаною, але це, здається, залежить від його власної вдачі, а не від галицького громадянства».

«Павлика не любить Грушевський» – каже Людмила Михайлівна, – «а за цим І.Франко, який цілком підпав під вплив Грушевського і з його благословення написав на Павлика той пасквіль у «ЛНВіснику»».

– «На мою думку», – кажу, – «у Франка вже тоді почалася його хвороба».

– «Але Грушевський був здоровий!» – завважила Людмила Михайлівна.

Михайло Сергійович мав чимало щирих друзів, прихильників, численних учнів. Чому ж він прохолодно ставився до І.Франка? Чому їхні дороги розходилися все далі й далі? Грушевський ставав з часом дедалі впливовішим вченим та політиком. Франко, скутий сімейними обставинами, хворобами, фінансовими проблемами, завантажений коректурою та іншою другорядною роботою, опрацьовував величезну кількість наукового та художнього матеріалу, знаходив час для написання і власних творів, одним словом – також нарощував свій авторитет.

Політичний ріст Грушевського не означав, що Михайло Сергійович спроможний контролювати політичне життя у Львові. Коли ситуація на сході України з початком революції 1905 р. поліпшилась, Грушевський, що переїхав у свій час до Львова з метою створити на терені Австро-Угорщини з її більш лояльним законодавством всеукраїнське культурне вогнище, став ратувати за перенесення до Києва «Літературно-наукового вісника» та інших періодичних видань. Виступав вчений і за відкриття в місті й відділу львівської книгарні НТШ, переїзд до Києва молодих галицьких публіцистів та дослідників та розширення своїх політичних зв'язків.

Очевидно й на цьому ґрунті у І.Франка та М.Грушевського повністю прохололи. Більше того, з явної вини останнього мали місце скандальні випадки, такі, наприклад, як з «Історією української літератури». Дослідження за такою назвою є в обох вчених; вони суттєво відрізняються підходом, обсягом, композицією. Напевне, з наукових ревнощів Михайло Грушевський досить швидко перетворився з палкого прихильника праці Івана Франка на її опонента.

Зіграло свою роль у розвитку відносин між двома діячами й перенесення «Літературно-наукового вісника» до Києва. Видання часопису, виплеканого Франком, перебрав на себе Грушевський. Франкове редакторство втратило сенс. Поет не міг та й не вважав потрібним переїжджати до Києва. Тому він попросив звільнити його від редакторства, на що М.Грушевський погодився без жодних вагань. Однак обидва вони продовжили своє співробітництво з НТШ.

Відповідь на питання про те, чому двоє великих людей, які тісно співпрацювали, й тривалий час жили поруч, так і не стали друзями, слід шукати не в ідеології і не в належності І.Франка та М.Грушевського до різних соціальних станів. Головна причина непорозумінь, конфліктів, а згодом й розриву між ними вбачається в тому, що гору в стосунках між ними взяло банальне суперництво, яке підживлювалося відмінностями в цілях діяльності обох виразників української національної ідеї.

І І.Франко, і М.Грушевський мріяли про відродження українського народу. Однак якщо діяльність І.Франка була спрямована у площину загальнолюдської культури, історії, моралі, куди Україна мала включатися як рівна між рівних, то М.Грушевський переважно шукав місце України в історії та сучасній політиці. Інакше кажучи, М.Грушевський мав конкретну політичну мету – створення української державності. До здійснення цієї мети він – не особливо схильний до

компромісів – йшов, не жаліючи ні себе, ні соратників.

---

¹ Грушевський М. Щоденник. 1886–1894 рр. – К., 1997. – С.199.

² Там само. – С.139.

³ Г. і Ф.(Грушевський М., Франко І.). Урсин. Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы. // Правда – 1888 – том 1 – С.203–207.

⁴ Чикаленко Є. Щоденник. У 2-х тт. – К., 2004 – Т.1. (1907–1917). – С.18–19.

⁵ Франко З. Франко і Грушевський. // Соціалістична культура – 1989. – №10. – С.6–7.

⁶ Маковей О. Автобіографія. // Літературно-науковий вісник – 1925. – том 88. – С.235.

⁷ Чикаленко Є. Щоденник. У 2-х тт. – К., 2004. – Т.1 (1907–1917). – С.57–58.

⁸ Там само. – С.113.